

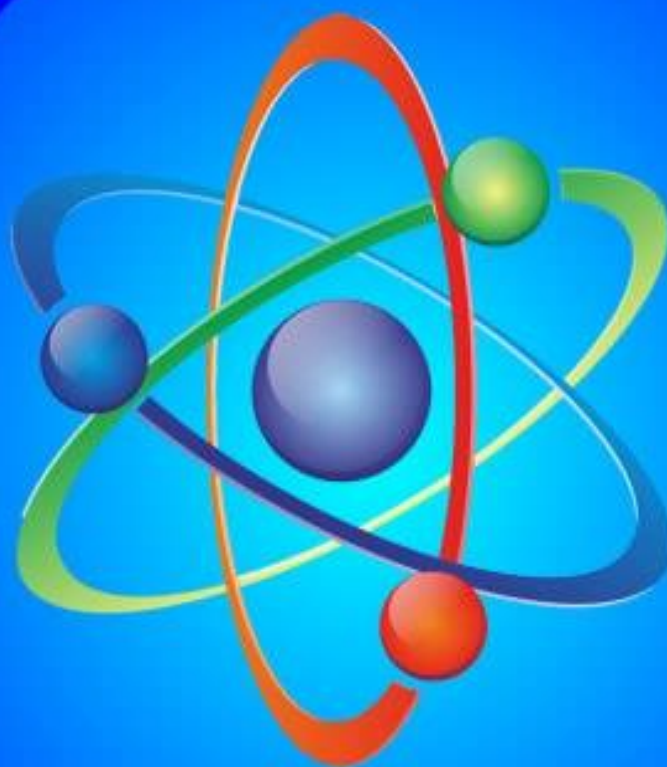
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК * SCIENTIFIC BULLETIN

BUXORO PSIXOLOGIYA VA
XORIJIY TILLAR INSTITUTI

ILMIY AXBOROTNOMASI

№ 3, 2023

<http://buxpxti.uz>

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИ АДМИНИСТРАЦИЯСИ ХУЗУРИДАГИ
АХБОРОТ ВА ОММАВИЙ КОММУНИКАЦИЯЛАР АГЕНТЛИГИ

ГУВОХНОМА

№ 064916

"BUXORO PSIXOLOGIYA VA XORIJIY TILLAR INSTITUTI" MASULIYATI CHEKLANGAN JAMIYATI

Оммавий ахборот воситаси давлат рўйхатидан ўтказилганлиги тўғрисидаги
гувоҳнома

ЛИЦЕНЗИЯ РЕЕСТРИ БЎЙИЧА ТАРТИБ РАҚАМИ
С-5669145

СТИР (СОЛИҚ ТЎЛОВЧИНИНГ ИДЕНТИФИКАЦИОН РАҚАМИ)
308196898

АМАЛҚИЛИШ МУДДАТИ
22.02.2023дан

ЖОЙЛАШГАН МАНЗИЛИ (ПОЧТА МАНЗИЛИ)
Бухоро вилояти, Когон тумани, "B. NAQSHBAND" MFY HUDUDI

ВАКОЛАТЛИ ОРГАН
Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий
коммуникациялар агентлиги

22.02.2023 12:34
ТАҚДИМ ЭТИЛГАН САНА

Гувоҳнома

№ 064916

Фаолият тури

Оммавий ахборот воситаси сифатида фаолиятни амалга ошириш

Қўшимча маълумотлар

Қўшимча маълумотлар

Оммавий ахборот воситасининг номи	Оммавий ахборот воситасининг тили	Оммавий ахборот воситасининг тури
BUXORO PSIXOLOGIYA VA XORIJIY TILLAR INSTITUTI ILMIY AXBOROTNOMASI	OZBEK,RUS, ILNGLIZ	Журнал

ТАРҚАТИЛИШ ХУДУДИ ВА ШАКЛИ

Тарқатилиш ҳудуди ва шакли	Худуд	Тарқатилиш шакли
Республика миқёсида		Анъанавий

BUXORO PSIXOLOGIYA VA XORIJIY TILLAR INSTITUTI ILMIY AXBOROTNOMASI

ilmiy jurnal
2-son
Buxoro – 2023. -189 b.
**Научный вестник
Бухарского
института
психологии и
иностранных
языков**
научный журнал
Выпуск 2.
Бухара – 2023. – 230 с.

Jurnal Buxoro psixologiya
va xorijiy tillar instituti
muassisligidagi nashr
hisoblanadi.

**Jurnalning nashr sifati
uchun bosmaxona
javobgar.**

OBUNA INDEKSI 3062

Jurnal tahririyat kompyuterida
sahifalandi.

Bosishga ruxsat etildi
Qog'oz bichimi 60x84, 1/8
Tezkor bosma usulda bosildi.
Shatrlı bosma tabog'i - 15 Buyurtma
№112. Adadi – 60
Bahosi kelishilgan narxda.
"Sharq Buxoro" MCHJ
bosmaxonasida chop etildi.
Bosmaxona manzili:
Buxoro shahar O'zbekiston
Mustaqilligi ko'chasi, 70/2 uy.
Tel:0(365)222-46-46

 BUXORO PSIXOLOGIYA VA XORIJIY TILLAR INSTITUTI

**BUXORO PSIXOLOGIYA VA
XORIJIY TILLAR INSTITUTI
ILMIY AXBOROTNOMASI**

№ 3, 2023

Buxoro-2023

ILMIY AXBOROTNOMASI

2023-yil, 3-son

Psixologiya, Pedagogika, Filologiya, Tarix, Iqtisod

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2023-yil 22-fevral № 064916-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Jurnal 1 yilda 4 marotaba chiqariladi.

BOSH MUHARRIR: **BARATOV SH.R.** - psixologiya fanlari doktori, professor,
Xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI: **SHOUMAROV G'.B.** - psixologiya fanlari doktori, professor

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI

Mas'ul kotib:

SOBIROVA D.A. – psixologiya fanlari doktori (DSc)

XORIJ OLIMLARI

KOZLOV V.V. - psixologiya fanlari doktori, akademik (Rossiya)

MALIX S.B. -psixologiya fanlari doktori, akademik (Rossiya)

MAKSIMENKO S.D.- psixologiya fanlari doktori, akademik (Ukraina)

REJEP O'ZYUREK -psixologiya fanlari doktori, professor (Turkiya)

O'ZBEKISTON OLIMLARI

PSIXOLOGIYA FANLARI

UMAROV B.M.- psixologiya fanlari doktori, professor

NAZAROV A.M. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

QODIROV B.R. - psixologiya fanlari doktori, professor

QODIROV U.D. - psixologiya fanlari doktori, professor

ATABAYEVA N.B. - psixologiya fanlari doktori (DSc)

BARATOVA D.Sh. -psixologiya fanlari doktori (DSc)

QARSHIYEVA D.S. - psixologiya fanlari doktori (DSc)

ABDULLAYEVA D.U. - psixologiya fanlari doktori (DSc)

USMANOVA M.N. – psixologiya fanlari nomzodi, professor

QOSIMOV U.A. – psixologiya fanlari nomzodi, dotsent

OSTANOV SH.SH. - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

PEDAGOGIKA FANLARI

ABDULLAYEVA B.S. – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

OLIMOV SH.SH. - pedagogika fanlari doktori, professor.

FILOLOGIYA FANLARI

SHODMONOV Q.B. – filologiya fanlari doktori, professor

GADOYEVA M.I.- filologiya fanlari doktori (DSc), professor

RAJABOV D.Z.- filologiya fanlari doktori, professor

RASULOV Z.I. – filologiya fanlari doktori (DSc), professor v.b.

TARIX FANLARI

INOYATOV S.I. - tarix fanlari doktori, professor

RASHIDOV O.R. - tarix fanlari doktori (DSc)

G'AFUROV A.F. – tarix fanlari nomzodi, dotsent

IQTISODIYOT FANLARI

NAVRUZ-ZODA B.N. - iqtisodiyot fanlari doktori, professor

YAVMUTOV D.SH. - iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

ABDULLOYEV A.J. - iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

MUHARRIRLAR:

BAFAYEV M.M. - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

RAXMATOVA M.M. – filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

TURSUNOV M.M. – filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

RAXMATULLAYEV SH.N.- filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

QURBONOV A.M. – BuxPXTI “Xorijiy tillar” kafedrasini mudiri

Muassis: Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti

Tahririyat manzili: Buxoro viloyati, Kogon tumani, B.Naqshband MFY, 20-uy

<http://buxpxti.uz/>, buxpxti@gmail.com

НАУЧНЫЙ БЮЛЛЕТЕНЬ

2023 год, выпуск 3

Психология, Педагогика, Филология, История, Экономика

Журнал зарегистрирован Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан 22 февраля 2023 года, свидетельство № 064916.
Журнал выходит 4 раза в год

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР: БАРАТОВ Ш.Р. - доктор психологических наук, профессор, действительный член (академик) Международной академии психологических наук
ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА: ШОУМАРОВ Г.Б. - доктор психологических наук, профессор

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА

Ответственный секретарь:

СОБИРОВА Д.А. – доктор психологических наук (DSc)

ИНОСТРАННЫЕ УЧЕНЫЕ

КОЗЛОВ В.В. - доктор психологических наук, академик (Россия)
МАЛИКС С.Б. - доктор психологических наук, академик (Россия)
МАКСИМЕНКО С.Д. - доктор психологических наук, академик (Украина)
РЕДЖЕП ОЗИЮРЕК - доктор психологических наук, профессор (Турция)

УЧЕНЫЕ УЗБЕКИСТАНА

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УМАРОВ Б.М. - доктор психологических наук, профессор
НАЗАРОВ А.М. - доктор психологических наук (DSc), профессор
КАДИРОВ Б.Р. - доктор психологических наук, профессор
КАДИРОВ У.Д. - доктор психологических наук, профессор
АТАБАЕВА Н.Б. - доктор психологических наук (DSc)
БАРАТОВА Д.Ш. - доктор психологических наук (DSc)
КАРШИЕВА Д.С. - доктор психологических наук (DSc)
АБДУЛЛАЕВА Д.У. - доктор психологических наук (DSc)
УСМАНОВА М.Н. - кандидат психологических наук, профессор
КАСИМОВ У.А. – кандидат психологических наук, доцент
ОСТАНОВ Ш.Ш. - доктор философии (PhD) в области психологии, доцент

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

АБДУЛЛАЕВА Б.С. - доктор педагогических наук (DSc), профессор
ОЛИМОВ Ш.Ш. - доктор педагогических наук, профессор

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

ШОДМОНОВ К.Б. - доктор филологических наук, профессор
ГАДОЕВА М.И. - доктор филологических наук (DSc), профессор
РАДЖАБОВ Д.З. - доктор филологических наук, профессор
РАСУЛОВ З.И. - доктор филологических наук (DSc), и.о. профессора

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

ИНОЯТОВ С.И. - доктор исторических наук, профессор
РАШИДОВ О.Р. - доктор исторических наук (DSc)
ГАФУРОВ А.Ф. - кандидат исторических наук, доцент

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

НАВРУЗ-ЗОДА Б.Н. - доктор экономических наук, профессор
ЯВМУТОВ Д.Ш. - кандидат экономических наук, доцент
АБДУЛЛОЕВ А.Дж. - доктор философии (PhD) по экономическим наукам, доцент

РЕДАКТОРЫ:

БАФАЕВ М.М. - доктор философии (PhD) по психологическим наукам
РАХМАТОВА М.М. - доктор философии (PhD) по филологическим наукам
ТУРСУНОВ М.М. – доктор философии (PhD) по филологическим наукам
РАХМАТУЛЛАЕВ Ш.Н. - доктор философии (PhD) по филологическим наукам
КУРБОНОВ А.М. – заведующий кафедрой иностранных языков БухИПИЯ

Учредитель: Бухарский институт психологии и иностранных языков

Адрес редакции: Бухарская область, Каганский район, Б. Накшбанд, 20

<http://buxpxti.uz/>, buxpxti@gmail.com

SCIENTIFIC BULLETIN

2023, issue 3

Psychology, Pedagogy, Philology, History, Economy

The magazine was registered by the Agency of Information and Mass Communications under the Administration of the President of the Republic of Uzbekistan on February 22, 2023, certificate No. 064916. The magazine is published 4 times a year

EDITOR-IN-CHIEF: BARATOV SH.R. - Doctor of Psychology, Professor, Full Member (academician) of the International Academy of Psychological Sciences

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF: SHOUMAROV G.B. - Doctor of Psychology, Professor

EDITORIAL BOARD MEMBERS

Responsible secretary:

SOBIROVA D.A. – Doctor of Psychology (DSc)

FOREIGN SCIENTISTS

KOZLOV V.V. - Doctor of Psychology, academician (Russia)

MALIKS S.B. - Doctor of Psychology, academician (Russia)

MAKSIMENKO S.D. - Doctor of Psychology, academician (Ukraine)

REJEP OZYUREK - Doctor of Psychology, professor (Turkey)

SCIENTISTS OF UZBEKISTAN PSYCHOLOGICAL SCIENCES

UMAROV B.M. - Doctor of Psychology, professor

NAZAROV A.M. - Doctor of Psychology (DSc)

KADIROV B.R. - Doctor of Psychology, professor

KADIROV U.D. - Doctor of Psychology, professor

ATABAYEVA N.B. - Doctor of Psychology (DSc)

BARATOVA D.SH. - Doctor of Psychology (DSc)

KARSHIYEV D.S. - Doctor of Psychology (DSc)

ABDULLAYEV D.U. - Doctor of Psychology (DSc)

USMANOVA M.N. - Candidate of Psychological Sciences, Professor

KASIMOV U.A. – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor

OSTANOV SH.SH. - Doctor of Philosophy (PhD) in Psychology, Associate Professor

PEDAGOGICAL SCIENCES

ABDULLAYEVA B.S. - Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor

OLIMOV SH.SH. - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

PHILOLOGY SCIENCES

SHODMONOV Q.B. - Doctor of Philology, Professor

GADOYEVA M.I. - Doctor of Philology (DSc), professor

RAJABOV D.Z. - Doctor of Philology, Professor

RASULOV Z.I. - Doctor of Philology (DSc), acting professors

HISTORICAL SCIENCES

INOYATOV S.I. - Doctor of Historical Sciences, Professor

RASHIDOV O.R. - Doctor of Historical Sciences (DSc)

GAFUROV A.F. - Candidate of Historical Sciences, Associate Professor

ECONOMIC SCIENCES

NAVRUZ-ZODA B.N. - Doctor of Economic Sciences, Professor

YAVMUTOV D.SH. - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

ABDULLOYEV A.J. - Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor

EDITORS:

BAFAYEV M.M. - Doctor of Philosophy (PhD) in Psychological Sciences

RAKHMATOVA M.M. - Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences

TURSUNOV M.M. – Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences

RAKHMATULLAYEV SH.N. - Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences

KURBONOV A.M. - Head of the Department of Foreign Languages of BukhIPFL

Founder: Bukhara institute of psychology and foreign languages
Editorial Address: Bukhara region, Kagan district, B. Naqshband, 20
<http://buxpxti.uz/>, buxpxti@gmail.com

Olimov Laziz Yarashovich,

*Buxoro davlat universiteti, Psixologiya va sotsiologiya kafedrası
dotsenti*

SUD PSIXOLOG EKSPERTI IJTIMOY-PSIXOLOGIK KOMPETENTLIGI PSIXODIAGNOSTIKASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada sud psixolog eksperti faoliyatida ijtimoiy-psixologik kompetentlik omillarining namoyon etilishi va rivojlanishini tadqiq etish hamda uning o'ziga xos ijtimoiy-psixologik omillarini takomillashtirish haqida fikr yuritilib, sud psixolog eksperti ijtimoiy-psixologik kompetentligini rivojlantiruvchi ijtimoiy-psixologik omillar, komponentlarini aniqlash, sud psixolog ekspertidagi kommunikativ, emotsional va shaxslilik komponentlarining namoyon bo'lishi va rivojlanishini tadqiq qilish; sud psixolog ekspertlarining sotsial-psixologik kompetentligini rivojlantirishda ularning sud-huquq tizimi bilan bog'liqligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: sud psixolog eksperti, ijtimoiy-psixologik kompetentligi, sud psixologik ekspertizasi, kasbiy kompetentlik, kompetentlik, emotsional intellekt, kasbiy faoliyat.

Аннотация. В данной статье рассматривается исследование проявления и развития факторов социально-психологической компетентности в деятельности судебного психолога и совершенствование ее конкретных социально-психологических факторов, выявление компонентов, исследование проявления и развития коммуникативных, эмоциональных и личностных компоненты судебного психолога; в развитии социально-психологической компетентности судебных психологов раскрывается их связь с правовой системой.

Ключевые слова: судебный психолог-эксперт, социально-психологическая компетентность, судебно-психологическая экспертиза, профессиональная компетентность, компетентность, личность эксперта, эмоциональный интеллект, профессиональная деятельность.

Abstract. This article discusses the study of the manifestation and development of factors of socio-psychological competence in the activities of a forensic psychologist and the improvement of its specific socio-psychological factors, the identification of components, the study of the manifestation and development of communicative, emotional and personal components of a forensic psychologist; in the development of socio-psychological competence of forensic psychologists, their connection with the legal system is revealed.

Key words: forensic psychologist-expert, socio-psychological competence, forensic psychological examination, professional competence, competence, personality of an expert, emotional intelligence, professional activity.

Jahonda sud psixolog ekspertlari ijtimoiy-psixologik va kasbiy kompetentligining psixologik jihatlarini o'rganish, ularning ijtimoiy-psixologik kompetentligini rivojlantirish omillarini tadqiq etish, sud psixolog ekspertlarining ijtimoiy-psixologik kompetentlik ko'rsatkichlarini baholash, ijtimoiy-psixologik kompetentligini takomillashtirishga mo'ljallangan maxsus tizimlashtirilgan psixologik usullar majmuini ishlab chiqish bo'yicha izlanishlar olib borilmoqda. Sud psixolog ekspertlarining kasbiy faoliyatiga psixologik tayyorgarlik darajasini takomillashtirish, ularning ijtimoiy-psixologik kompetentligini rivojlantiruvchi ijtimoiy-psixologik omillar va mexanizmlarini aniqlash, sud psixolog ekspertlarining kasbiy tayyorgarlik rolini oshirish va ularning faoliyat samaradorligiga ta'siri masalasini aniqlash alohida tadqiqot muammosi sanaladi.

Respublikamizda so‘nggi yillarda sudlov va huquq-tartibot organlari faoliyati samaradorligini oshirish, sud psixolog ekspertlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va ularning kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirish masalalariga alohida e‘tibor qaratilib kelinmoqda.

“Sud ekspertizasi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonunida sud ekspertizasi sohasidagi munosabatlarni tartibga solish borasida muhim vazifalar belgilab berilgan. Bu qonunda ko‘rsatib o‘tilgan bunday muhim vazifalarni bajarishda sud psixolog ekspertlari ijtimoiy-psixologik kompetentligini takomillashtirishga oid tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan, sud psixolog ekspertlari ijtimoiy-psixologik kompetentligini oshirish, ularning shaxsiy sifatlariga xos bo‘lgan xususiyatlarni ro‘yobga chiqarish, psixokorreksion va rivojlantiruvchi usullar orqali ularning kasbiy faoliyat samaradorligiga bevosita ta‘sir etuvchi ijtimoiy-psixologik kompetentlik omillarini shakllantirish dolzarb muammo sifatida qaraladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”, 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta‘lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2021-yil 5-iyuldagi PF-6256-son “O‘zbekiston Respublikasida sud-ekspertlik tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2022-yil 17-martdagi PF-89-son “Fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta‘minlash hamda huquqiy xizmat ko‘rsatishda adliya organlari va muassasalari faoliyati samaradorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmonlari, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 7-iyundagi 472-sonli “Psixologiya sohasida kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va jamiyatda huquqbuzarliklarning oldini olish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2022-yil 13-dekabrda 705-sonli “Sud-ekspertlik faoliyatini tartibga soluvchi ayrim normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi, 2023-yil 21-fevraldagi 73-sonli “Sud ekspertizasi tadqiqotlarini o‘tkazish tartibi to‘g‘risidagi namunaviy nizomni tasdiqlash haqida”gi qarori, hamda faoliyatga oid boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan keng ko‘lamli strategik chora-tadbirlarni amalga oshirish jarayonida sud-psixolog ekspertining ijtimoiy-psixologik kompetentligining yuqori bo‘lishini ta‘minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

Zamonaviy psixologiyada sud psixolog ekspertlari ijtimoiy-psixologik kompetentligi namoyon etilishi va rivojlanishi muammosini o‘rganishga qaratilgan ilmiy tadqiqot ishlarini tahlil qilar ekanmiz, ulardagi kasbiy va ijtimoiy-psixologik kompetentlik metodologiyasiga aloqador bo‘lgan ko‘plab psixologik xususiyatlarni nazariy jihatdan izohlashga alohida e‘tibor qaratdik. Bir qancha ilmiy adabiyotlarning tahliliga asoslanadigan bo‘lsak, ijtimoiy-psixologik kompetentlikni aniqlashga doir tadqiqotchilar tomonidan turlicha yondashuvlar mavjudligini ko‘ishimiz mumkin.

Ijtimoiy-psixologik kompetentlik jarayoni nafaqat ijtimoiy va tatbiqiy psixologiya, balki ko‘pgina psixologiya fanlarining ham amaliyotda qo‘llanilishida ko‘rishimiz mumkin. Xuddi shunday kategoriya ilmiy adabiyotlarda o‘z ifodasini topgan bo‘lib, kasbiy faoliyat samaradorligiga faqat kompetentlik vositasi sifatidagi ijtimoiy-psixologik samaradorlik mezoni sifatida baholash uchun mukammal darajadagi yagona ilmiy metodologik ishlanma hali qabul qilinmagan.

Sud psixolog ekspertining ijtimoiy-psixologik kompetentligini o‘rganish bo‘yicha olib borilgan kuzatishlarimiz va tadqiqot muammosiga aloqador bo‘lgan fundamental adabiyotlar tahlili ijtimoiy-psixologik kompetentlik muammolari bilan shug‘ullanuvchi olimlarning qarashlariga alohida e‘tibor qaratishni taqozo etadi.

Sud psixolog ekspertining ijtimoiy-psixologik kompetentligi deganda - sud psixolog ekspertining shunday kasbiy faoliyati nazarda tutiladiki, bunda yetarlicha yuqori darajada

amaliy kasbiy faoliyat, kasbiy muomalani amalga oshira olishi nazarda tutiladi. Ayni paytda, sud psixolog ekspertining ijtimoiy-psixologik kompetentligi uning kasbiy bilim va malakalari, boshqa bir tomondan esa kasbiy pozitsiyasi va psixologik sifatlari mutanosibligi bilan baholanishi mumkin.

Hozirgi kunda kompetentlik asosan, inson qobiliyati sifatida qaralsa, u holda insonning turli xil qobiliyati va iste'dodi haqida fikr yuritish imkoniyatini beradi. Bunda “qobiliyat” tushunchasi talqiniga turlicha yondashuvlar mavjudligini ko‘ramiz.

Funksional-genetik yondashuvda qobiliyatni u yoki bu psixik jarayonni amalga oshiruvchi funksional tizimlarning samaradorlik tavsifi sifatida talqin etiladi. Bu holatda shaxs tuzilmasidagi motivatsion, xulq-atvor va kognitiv komponentlarning birlashuvini aks ettiruvchi “kompetentlik” va “kompetensiya” tushunchalari qobiliyatlar sifatida qaralishi mumkin.

A.I.Subetto kompetensiya va kompetentlik tushunchalarining sifat, xususiyat, mahorat toifalari doirasida o‘rganadi. Uning ta’kidlashicha, kompetentlik va kompetensiya tushunchalari murakkab strukturali va dinamik ta’lim jarayonidir, ammo sifat va xususiyat toifalariga nisbatan ikkinchi darajali hisoblanadi. Bu esa o‘z navbatida quyidagi umumiy tamoyillarga bo‘ysunadi:

- yaxlitlik va tizimlilik tamoyili, bunda sifatning ichki tuzilmasi asos qilinadi;
- ob’ektning sifatini yuqori sifat darajasida, sifatning tashqi tuzilmasi esa, ob’ekt yoki jarayonning tashqi muhit bilan o‘zaro ta’siri sifatini real sifat darajasida aniqlaydi;
- sifatning vujudga kelishi va rivojlanishida potensial va dolzarb tashqi va ichki ziddiyatlar tizimining mavjudlik tamoyili;
- turli jarayonlar sifatini natijalarda aks ettirish tamoyili.

Kompetentlik va kompetensiya kategoriyalarining tuzilmasini o‘rganish jarayonida bir nechta yo‘nalishlarni ajratib ko‘rsatish mumkin. Ko‘pgina mualliflar faoliyatli yondashuvni istiqbolli deb baholaydilar, shuningdek ular kompetentlikni kasbiy faoliyatda namoyon bo‘ladi va shu bilan bir qatorda uning asosi ham, deb hisoblaydilar. Bunday holatda kompetentlik jarayonning aniq doirasida samarali harakatni yuzaga keltirish uchun zarur bo‘lgan ichki resurslar tizimi sifatida tushuniladi. Kompetentlik tuzilmasi quyidagi komponentlarga ajratiladi: yo‘naltiruvchi va ijrochi, mazmunli (bilim) va jarayonli (ko‘nikma), kognitiv va operatsional.

Ijtimoiy-psixologik kompetentlik muammosining umumiy jihatlari G.M.Andreyeva, Ye.A.Abulxanova-Slavskaya, V.P.Bederxanova, A.A.Bodalev, M.Kyarest, V.A.Labunskaya, A.N.Leontev, A.K.Markova, D.Mayers, Ye.S.Mixaylova, A.V.Petrovskiy, S.L.Rubinshteyn, A.V.Xutorskiy, A.J.Yujaninova kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

A.K.Markova ijtimoiy kompetentlikni mazmun jihatdan tahlil qilib, uning jarayonli va natijali tomonlarini ajratib ko‘rsatgan. Muallif kompetentlik tuzilmasini jarayon (pedagogik faoliyat, pedagogik muloqot, o‘qituvchi shaxsi) va pedagogik faoliyat natijalari, ya’ni ta’lim oluvchining ta’lim olganlik va tarbiyalanganlik nuqtai nazaridan tizimlashtirilgan.

Chunonchi, mehnat foyiatining barcha jihatlari uchun psixologik modul deb nomlanuvchi kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalar, kasbiy psixologik xususiyatlar ishtirok etadi. Shuningdek, kompetentlik tuzilmasi faoliyatning ichki vositasi, ya’ni motiv, bilim, ko‘nikma va malaka kabi elementlarni qarab chiqish uning jarayonli va natijali ko‘rsatkichlarini hisobga olish haqidagi tasavvur paydo bo‘ladi.

A.V.Xutorskiyning o‘tkazgan ilmiy izlanishlarida, kompetentlik – o‘ziga xos individual-psixologik xususiyat sifatida namoyon bo‘lishi, kompetensiya esa insonning aniq bir muhitda samarali va sifatli faoliyati uchun zarur bo‘lgan tayyorgarlikka qo‘yilgan va oldindan belgilangan ijtimoiy talablardan iboratligini ta’kidlaydi.

Bizning fikrimizcha, kompetentlik faqatgina individual psixologik xususiyat bo‘libgina qolmasdan, balki hissiy-irodaviy sifatlarni ham o‘z ichiga oladi. Agarda mana shu hissiy-

irodaviy sifatlar bo'lmaganida edi, sud psixolog eksperti o'z kasbiy faoliyatlarini samarali tashkil qila olmas edilar.

M.Kyaerst tadqiqotlarida kompetentlikning mohiyati va uning asosi sifatida (qobiliyatlar, iqtidor, bilim), inson faoliyati jarayon sifatida (ta'riflar, tavsiflar, alomatlar), faoliyat natijalari (ish natijalari, faoliyat ob'ektidagi o'zgarishlar) kabi komponentlar kiritiladi. Muallif kompetentlik mazmuniga quyidagi tavsiflarni kiritgan:

– lavozimda ishlayotgan shaxs(xodim)ga majburiy bo'lgan masalalarga intellektual mosligi;

– mutaxassis tomonidan shakllantirilgan va hal etilgan masalalarning asosiy ishdagi miqdori va sifati;

– asosiy masalalarni hal etishdagi muvaffaqiyat;

– muammoli masalalar yechimining samaradorligida namoyon bo'luvchi shaxsning xususiyatlari. Bu yerda olim kompetentlik tushunchasiga ko'proq insonning individual psixologik xususiyatlarini inobatga olib yondashgan.

Psixologik kompetentlik tuzilmasida J.G.Garanina quyidagi ikkita darajaning mohiyatini bilim, ko'nikma, malaka va fikrlash asosida talqin qiladi:

1) kategoriyalar, hissiy-emotsional obrazlar, ijtimoiy etalonlar, stereotiplar va boshqalar, hamda fikrlash tizimlari (ijtimoiy muammolarni hal etish bo'yicha reflektiv aqliy faoliyat);

2) amaliy, ijrochilik, ya'ni insonlar bilan o'zaro ta'sir o'tkazish malaka va ko'nikmalar tizimi. Yuqoridagi ikkala yo'nalish kompetentlikning reflektiv va progressiv xususiyatlarini ochib berishga xizmat qiladi.

Bizning fikrimizcha, agar shu ikki daraja bo'lmaganida edi kompetentlik tushunchasining mohiyati u qadar to'laqonli hisoblanmasdi.

O.A.Bulavenkoning ta'kidlashicha, kompetentlikni kasbiy faoliyatning o'ziga xos chizgisi sifatida emas, balki shaxsning turg'un oshirilgan yoki pasaytirilgan faollikda namoyon bo'luvchi holati sifatida qarash kerakligini taklif etadi. Fikrimizcha, kompetentlik faqat faol kasbiy faoliyatda namoyon bo'ladi, faoliyatda qanaqadir turg'unlik bo'lishi uni muvaffaqiyatga erishishda to'siq bo'lishi mumkin.

I.A.Zimnaya kompetentlikni yo'naltirilganlik, maqsadni qo'ya bilish, xulqning hissiy-irodaviy boshqarilishi, qadriyatli-mazmunli munosabatlarni o'z ichiga olgan shaxs xususiyatlari sifatida qaraydi. Uning fikricha, kompetentlik tuzilishi quyidagi komponentlar tizimidan iborat:

a) shaxsning ichki psixik, tashqi xulqiy harakatida ushbu xususiyatlarni namoyon qilishga tayyorlik;

b) muvaffaqiyatga erishish uchun vazifalarni bajarishning vositasi, metodlari va dasturlarini anglash, ijtimoiy va kasbiy masalalarni yecha olish, tartib-intizom talablari va o'ziga xos bo'lgan me'yorlariga rioya qilish. Bu kompetensiyaning asosiy mazmun-mohiyatini quyidagicha mazmunda ochib beradi;

c) bilimlarni amaliyotda qo'llay olish tajribasi, ya'ni ko'nikma va malaka;

d) hissiy-irodaviy regulyatsiya, kompetentlikni namoyon qila olish qobiliyati, uning ijtimoiy va kasbiy o'zaro ta'sir holatlariga bog'liq holda namoyon bo'lishini muvofiqlashtirish sifatida.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, kompetensiya tarkibida ijtimoiy-psixologik va kasbiy kompetentlikning namoyon bo'lish holatlarida o'zini-o'zi nazorat qilish, shaxsiy va kasbiy imkoniyatini namoyon qilish qobiliyatini aks ettiruvchi o'ziga xos belgilarni ajratish zarur. Sud psixologik ekspertizasi jarayonida o'z bilim, ko'nikma va malakalarni samarali qo'llash sud psixolog ekspertidan o'zini-o'zi idora qilish va o'zini-o'zi boshqarishning psixologik mexanizmlarining shakllanishini talab qiladi.

Pedagog A.A.Dunyushin shaxsning ijtimoiy-psixologik kompetentligi kasbiy faoliyatda insonlar bilan o'zaro munosabatda bo'lishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni amalda qo'llay olish qobiliyati ekanligini ta'kidlaydi. Ko'rinib turibdiki, fikr muallifi quyidagi bir necha mulohazalar orqali aniqlashtirilgan:

- a) kompetentlik aniq bir faoliyat sub'ekti tavsifi sifatida baholanishi mumkin;
- b) kompetentlikning mazmuni kasbiy faoliyat maqsadi, tuzilishi va maxsus talablariga bog'liq;
- c) kompetentlik hissiy-irodaviy sifatlar, shaxsning muloqotmandligi, intellektual salohiyati, shaxsning yo'naltirilganligi kompetentlikka asos bo'lib xizmat qiladi.

Demak, yuqoridagi tahlillarga tayangan holda, sud psixolog ekspertlarining kommunikativ kompetentligiga aloqador bo'lgan jihatlarni rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri ekanligi, sud psixolog ekspertlari kasbiy faoliyatining turli tomonlarini tadqiq etishni hozirgi zamon talabi sifatida tushunish lozim.

O.A.Konopkinning fikriga ko'ra, inson faoliyatga kirishishida ongli ravishda o'zini-o'zi nazorat qilishi quyidagi tuzilmaga ega bo'lishi lozimligini ko'rsatadi: maqsadni sub'ektiv qabul qilish faoliyatning muhim shartlarini sub'ektiv moduli; harakat dasturi (harakatlarni, vosita va usullarni tartiblashtirish); natijalarni baholash.

Shu nuqtai-nazardan sud psixologik ekspertizasida amalga oshiriladigan psixodiagnostik ishlar bilan bir qatorda sud psixologik ekspertisasi xulosasini tegishli tartibda sifatli va adolatli ravishda rasmiylashtirish sud psixolog ekspertlari oldida turgan mas'uliyatli vazifalardan biri hisoblanadi.

Bir qancha tadqiqotchilarning olimlar kompetentlik va kompetensiyaning muhim tavsiflaridan biri sifatida mavjud bilim va tajribalarning zarurligi hamda ularni egallovchi sub'ektlarning faolligi deb hisoblaydilar.

L.G.Semushina asarlarida talqin qilishicha, malaka past, o'rtacha va yuqori darajada bo'lganligi tufayli mutaxassis tomonidan biror bir kasb yoki mutaxassislikning egallaganlik darajasini beligab beradi, deb ta'kidlaydi. Olim bu yerda malakani kompetentlik tushunchasiga yaqinlashtirishga uringan.

N.S.Aulova olib borilgan nazariy tahlillarga asoslanib shuni aytish mumkinki, mutaxassislarni faoliyatga tayyorlashda ijtimoiy kompetentlikning quyidagi mezonlarini asos qilish kerakligini ko'rsatadi:

– shaxs reflektiv faolligi darajasi – hamkasblarga munosabat, shaxsiy ahamiyatli kasbiy sifatlarda ifodalangan ideal mutaxassis obrazini tanlash, o'z kasbiga mosligini baholash, reflektiv (o'z tushunchasi va hatti-harakatlarni anglash) harakatlarning shakllanganligi;

– asosiy texnologik tayyorgarlik sifatida mazmunli-jarayonli, operatsional komponentning shakllanganlik darajasini, kasbiy faoliyatning vositalari, metodlari va yo'llarini egallash;

– bilish faolligi darajasining o'zlashtirilgan kasbiy bilimlar tizimi, kasbiy masalalarni hal etish usullarini qo'llash ko'nikmasi;

– kasbning yuqori ijtimoiy belgilanganligida ishonchning shakllanganligi darajasi;

– samarali kasbiy faoliyat ko'nikmalarini o'zlashtirish zaruriyatining ahamiyatini anglash;

– ularni o'z kasbiy faoliyatida amalga oshirish yo'llarini topishga intilish;

– anglashning faolligi darajasi.

Bizningcha, muallifning mazkur ta'rifida o'ziga xos ijtimoiy-psixologik omillar tizimiga alohida e'tibor qaratadi.

NATIJALAR

Psixologik trening amaliyoti davrida psixologiya fanidan dars berayotgan va ayni bir vaqtning o'zida sud psixologik ekspertizasida ishtirok etayotgan professor-o'qituvchilarning sud psixolog eksperti sifatidagi kompetentlik malakalarini shakllantirish muhim ahamiyat

kasb etadi. Buning uchun tadqiqotimizning diagnostik bosqichi natijalariga ko'ra, ijtimoiy-psixologik kompetentlik ko'rsatkichlarini o'rta va yuqori darajaga erishilishiga qaratilgan rivojlantiruvchi mashg'ulotlar tizimini ishlab chiqish va uni amaliyotda qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan ko'zlangan maqsad respondentlarda ijtimoiy-psixologik kompetentlik omillarini shakllantirish, hamda uni tashkil etuvchi komponentlarni rivojlantirishga xizmat qiladigan trening shaklidagi psixotexnikalarni ishlab chiqish, ularning samaradorlik darajasini tekshirib, amaliyotga tatbiq etishdan iborat bo'ladi.

Jadval № 1.
Kommunikativ ijtimoiy kompetentlik diagnostikasi bo'yicha olingan ma'lumotlar tahlili
(n=102)

Omillar		Besh yilgacha ish stajiga ega bo'lgan ekspertlar (n ₁ =41)				Besh yildan ortiq ish stajiga ega bo'lgan ekspertlar (n ₂ =61)			
		Aniqlovchi tajriba		Nazorat tajriba		Aniqlovchi tajriba		Nazorat tajriba	
		n	%	n	%	n	%	n	%
«A» omil	Muloqotchan	16	39,01	32	78	40	65,6	55	90,2
	Muloqotga kirishishga qiyinaladigan	25	60,9	9	22	21	34,4	6	9,8
	Jami	41	100	41	100	61	100	61	100
«B» omil	Mantiqiy fikrlaydigan	19	46,3	29	70,7	33	54,1	48	78,7
	Zaif fikrlaydigan	22	53,6	12	29,3	28	45,9	13	21,3
	Jami	41	100	41	100	61	100	61	100
«C» omil	Barqaror	13	31,7	24	58,5	43	70,5	51	83,6
	Beqaror	28	68,3	17	41,5	18	29,5	20	16,4
	Jami	41	100	41	100	61	100	61	100
«D» omil	Optimizm	16	39,01	34	83	34	55,7	55	90,2
	Pessimizm	25	60,09	7	17	27	44,3	6	9,8
	Jami	41	100	41	100	61	100	61	100
«K» omil	Ijodiy tafakkuri rivojlangan	14	34,1	23	56,1	38	62,3	47	77
	Realist	27	65,9	18	43,7	23	37,7	14	23
	Jami	41	100	41	100	61	100	61	100
«N» omil	O'zini nazorat qila oladigan	19	46,3	28	68,3	45	73,8	52	85,2
	Nazoratda qiyinchilikka uchraydigan	22	53,7	13	31,7	16	26,2	9	14,8
	Jami	41	100	41	100	61	100	61	100
«M» omil	O'ziga yo'nalgan	18	43,9	14	34,1	28	45,9	24	39,3
	O'zgalarga yo'nalgan	23	56,1	27	65,9	33	54,1	37	60,7
	Jami	41	100	41	100	61	100	61	100
Jami		41	100	41	100	61	100	61	100

“Kommunikativ ijtimoiy kompetentlik diagnostikasi” metodikasi asosida olingan natijalar tahliliga qaraydigan bo'lsak, nazorat tajriba natijalari barcha ijobiy omillarning o'sishga erishilganligini qayd etish lozim. Xususan, besh yilgacha ish stajiga ega bo'lgan ekspertlarida optimizm (83%), muloqotchanlik (78%), mantiqiy fikrlaydigan (70,7%), o'zgalarga yo'nalganlik (65,9%) omillari bo'yicha ko'rsatkichlarning yuqori darajada o'sish kuzatilgan bo'lsa, besh yildan ortiq ish stajiga ega bo'lgan ekspertlarda muloqotchanlik

(90,2%), optimizm (90,2%), o'zini nazorat qila oladigan (85,2%), barqarorlik (83,6%) omillari bo'yicha ko'rsatkichlarning yuqori darajada o'sish kuzatildi. Bu esa sud psixologik ekspertizasi sifat-samaradorligining yuqori darajada bo'lishini ta'minlaydi (1-jadval).

Sud psixolog eksperti ijtimoiy-psixologik kompetentligini rivojlantirishda kommunikativ kompetentlik, sud psixologik ekspertizasiga doir ijtimoiy-psixologik bilimlar diapazoni va emotsional intellekt ko'rsatkichlarining muhimligiga ko'ra muammolar yechimini izlashda hissiy-irodaviy, kognitiv va kommunikativ motivatsiya imkoniyatlarini takomillashtirishga qaratilgan psixotexnikalarni qo'llash orqali yuqori samaradorlikka erishilganligini ko'rishimiz mumkin.

Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish bo'yicha o'quv modulini amalda qo'llash natijasida qator samaradorlikka erishildi, deyish mumkin. Dissertatsion tadqiqotimizning samaradorligini aniqlash uchun qayta diagnostik tadqiqot ishlarini amalga oshirish natijasida olingan ma'lumotlar tahlili o'quv moduligacha va undan keyingi holat bo'yicha o'rtacha miqdoriy ko'rsatkichlar diapazonida qiyosiy jihatdan taqqoslandi. Bu esa sud psixolog eksperti ijtimoiy-psixologik kompetentlik omillariga aloqador bo'lgan kasbiy kompetentlikning o'ziga xos tarzda o'zgarganligini ko'rsatadi. O'quv modulida sud psixolog eksperti kasbiy kompetentligini ta'minlovchi sohaga oid qonun va qonun osti hujjatlari yuzasidan huquqiy, hamda psixodiagnostik ishlarni qo'llay olish bo'yicha bilimdonligini oshirish nazarda tutilgan. Buni barcha sud psixolog ekspertlarining o'quv modulini qo'llashdan keyingi natijalari ham tasdiqlaydi (2-jadval, 1-rasm).

Jadval № 2.

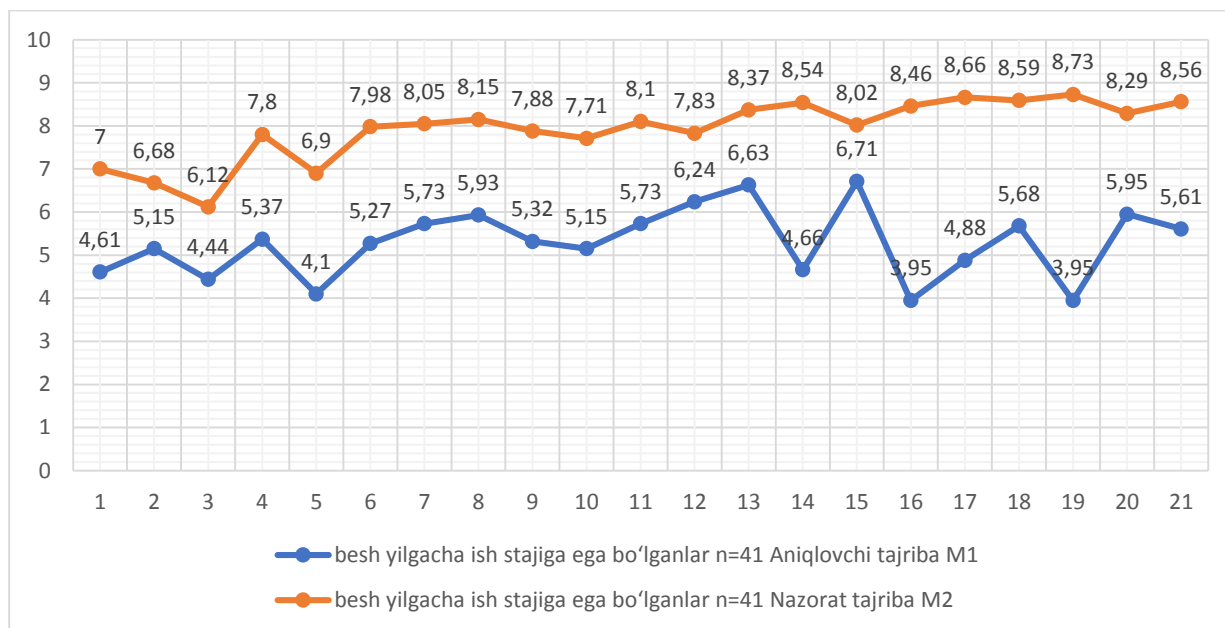
Sud psixolog eksperti kasbiy kompetentligi namoyon etilishining qiyosiy tahlili (ijtimoiy psixologik so'rovnomasida)

savollar	besh yilgacha ish stajiga ega bo'lganlar n ₁ =41				O'sish farqi M	besh yildan ortiq ish stajiga ega bo'lganlar n ₂ =61				O'sish farqi M
	Aniqlovchi tajriba		Nazorat tajriba			Aniqlovchi tajriba		Nazorat tajriba		
	M ₁	S	M ₂	S		M ₁	S	M ₂	S	
1	4,61	2,17	7,00	2,04	2,39	6,34	2,19	8,23	1,27	1,89
2	5,15	2,34	6,68	2,32	2,24	6,20	2,37	8,69	1,72	2,49
3	4,44	2,43	6,12	2,64	1,68	6,43	2,28	8,30	1,58	1,87
4	5,37	3,42	7,80	3,09	2,43	7,28	2,92	8,69	2,19	1,41
5	4,10	2,03	6,90	2,41	2,80	6,61	2,30	8,57	1,12	1,96
6	5,27	2,74	7,98	2,20	2,71	6,16	2,29	8,75	1,39	2,59
7	5,73	2,31	8,05	2,05	2,32	6,87	2,16	8,92	1,33	2,05
8	5,93	2,25	8,15	1,97	2,22	6,49	2,12	8,62	1,56	2,13
9	5,32	2,71	7,88	2,40	2,56	6,20	2,25	8,87	1,12	2,67
10	5,15	2,42	7,71	2,47	2,56	6,00	2,14	9,00	1,25	3,00
11	5,73	2,30	8,10	2,07	2,37	6,38	2,49	8,26	2,42	1,88
12	6,24	2,42	7,83	2,08	1,59	6,84	2,23	9,13	1,27	2,29
13	6,63	1,93	8,37	2,03	1,74	6,13	2,28	8,98	1,50	2,85
14	4,66	2,34	8,54	2,19	3,88	5,74	2,45	8,98	1,52	3,24
15	6,71	1,95	8,02	2,33	1,31	6,93	2,00	8,90	1,49	1,97
16	3,95	2,02	8,46	2,20	4,51	6,05	2,25	7,70	1,80	1,65
17	4,88	2,29	8,66	1,97	3,78	7,02	2,19	9,21	1,29	2,19

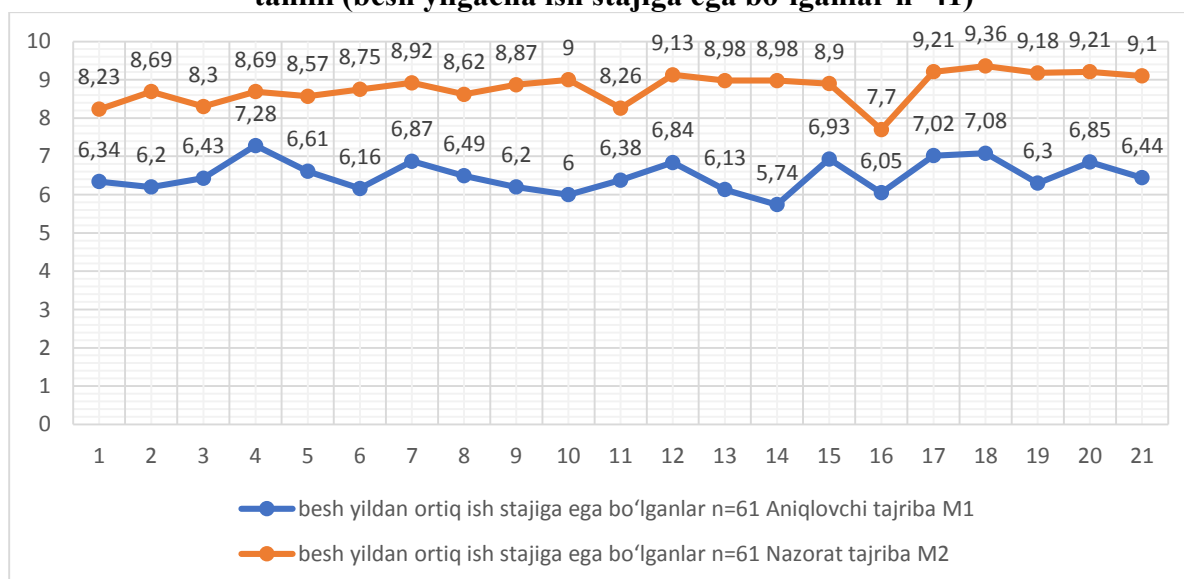
18	5,68	2,39	8,59	2,04	2,91	7,08	2,47	9,36	1,13	2,28
19	3,95	2,32	8,73	1,90	4,78	6,30	2,64	9,18	1,36	2,88
20	5,95	2,27	8,29	2,03	2,34	6,85	2,23	9,21	0,90	2,36
21	5,61	2,27	8,56	1,73	2,95	6,44	2,25	9,10	1,11	2,66

Izoh: M – o‘rtacha qiymat, S – standart xatolik

Yuqoridagi jadvaldan ham ko‘rinib turibdiki, o‘quv moduli qo‘llanilishdan oldingi ko‘rsatkichlar bilan o‘quv modulini o‘zlashtirgandan so‘ng besh yilgacha va besh yildan ortiq ish stajiga ega bo‘lgan sud psixolog ekspertlarida barcha ko‘rsatkichlarga o‘shish kuzatildi (*aniqlovchi tajriba o‘rtacha ko‘rsatkich M_1 3,95 dan 6,71 gacha standart og‘ish $S=0,80$ ga teng holatda namoyon bo‘lgan bo‘lsa, nazorat tajribada esa o‘rtacha ko‘rsatkich M_2 6,12 dan 8,73 oralig‘ida o‘shishga erishilib, standart og‘ish $S=0,70$ ga teng holatda namoyon bo‘ldi*).

1-rasm Sud psixolog eksperti kasbiy kompetentligi namoyon etilishining qiyosiy tahlili (besh yilgacha ish stajiga ega bo‘lganlar n=41)

2-rasm. Sud psixolog eksperti kasbiy kompetentligi namoyon etilishining qiyosiy tahlili (besh yildan ortiq ish stajiga ega bo‘lganlar n=61)

Besh yilgacha ish stajiga ega bo'lgan sud psixolog ekspertlarida ayniqsa Respondentning ish uchun ahamiyatli bo'lgan holatlarni idrok qila olishini baholash usullarini qo'llay olishi ($M_1-6,30$ dan $M_2-9,18$ gacha, o'sish $M-2,88$), xulosa berishning iloji yo'qligi to'g'risidagi hujjat tayyorlash bo'yicha ($M_1-3,95$ dan $M_2-8,46$ gacha, o'sish $M-4,51$), sud ekspertizasini o'tkazish asoslari va muddatlarini tushuntirishga doir bilimi ($M_1-4,66$ dan $M_2-8,54$ gacha, o'sish $M-3,88$) kabilarda ko'rsatkichlarda yuqori darajadagi o'sishga erishilgan.

Besh yildan ortiq ish stajiga ega bo'lgan sud psixolog ekspertlarida ayniqsa, respondentning ish uchun ahamiyatli bo'lgan holatlarni idrok qila olishini baholash usullarini qo'llay olishi ($M_1-3,95$ dan $M_2-8,73$ gacha, o'sish $M-4,78$), sud ekspertlarining malakasini va huquqiy bilimlarini oshirish bo'yicha ($M_1-6,00$ dan $M_2-9,00$ gacha, o'sish $M-3,00$), sud ekspertizasini o'tkazish asoslari va muddatlarini tushuntirish doir bilimi ($M_1-5,74$ dan $M_2-8,98$ gacha, o'sish $M-3,24$) kabilarda ko'rsatkichlarda yuqori darajadagi o'sishga erishilgan (*aniqlovchi tajriba o'rtacha ko'rsatkich M_1 5,74 dan 7,28 gacha, standart og'ish $S-0,41$ ga teng holatda namoyon bo'lgan bo'lsa, nazorat tajribada esa o'rtacha ko'rsatkich M_2 6,12 dan 8,79 oralig'ida o'sishga erishildi. Standart og'ish $S-0,41$ ga teng holatda namoyon bo'ldi*) (3-jadval, 2-rasm).

Yuqoridagi natijalarga tayangan holda shuni qayt etish mumkinki, "Sud psixolog eksperti kasbiy kompetentligi o'quv moduli"ni qo'llash asosida sud psixolog eksperti ijtimoiy-psixologik kompetentligini rivojlantirishda ularning kasbiy kompetentlik bilan ijobiy aloqadorlikda to'g'ri proporsionalligi, malaka va kasbiy bilimdonligiga ko'ra sifatli sud psixologik ekspertizalarni o'tkazish uchun ustivor xarakterga ega ekanligi isbotlandi.

XULOSA

Shaxsning kasbiy rivojlanishi bilan bog'liq ravishda yuzaga keladigan psixologik xususiyatlarni rivojlantirishga qaratilgan psixotexnika, hamda o'quv modulining samaradorligini baholashda aniqlovchi va nazorat tajribalaridan olingan natijalarning tahlillariga asoslanib, qolaversa, sud psixolog ekspertlarining ijtimoiy-psixologik kompetentligini rivojlantirish dasturi va uni sud psixolog ekspertlarining kasbiy faoliyatiga ta'siri natijasini tadqiq qilish bo'yicha quyidagilar aniqlandi:

1. Sud psixolog ekspertlarining ijtimoiy-psixologik kompetentligini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega va ularning ijtimoiy-psixologik kompetentligini rivojlantirish dasturida sud psixologik ekspertizasi doir psixologik vaziyatlar va shaxslararo munosabatlar tizimining ta'sirchan mexanizmlariga alohida e'tibor qaratildi.

2. Biz tomonimizdan taklif etilgan rivojlantiruvchi psixotexnika dasturi qo'llanilganidan so'ng sud psixolog ekspertlarida ijtimoiy-psixologik kompetentlikning rivojlanganligi aniqlandi. Jumladan, sud psixolog ekspertlarida ijtimoiy-psixologik kompetentlik va uning omillari indeksatsiyasi darajasi ortib, ularning o'z-o'ziga beradigan bahosi, ijtimoiy vaziyatni adekvat baholash, o'z emotsiyalarini refleksiv boshqarish ko'nikmasi, muloqotchanlik, muvaffaqiyatga intilish tendensiyasi kuchayganligi aniqlandi.

3. Kasbiy kompetentlikning rivojlantirish bo'yicha o'quv modulini amalda qo'llash natijasida qator samaradorlikka erishildi, sud psixolog eksperti ijtimoiy-psixologik kompetentlik omillariga aloqador bo'lgan kasbiy kompetentlik (kasbiy layoqat)ning o'ziga xos tarzda o'zgarganligini ko'rsatadi. O'quv modulida sud psixolog eksperti kasbiy kompetentligini ta'minlovchi sohaga oid qonun va qonun osti hujjatlari yuzasidan huquqiy, hamda psixodiagnostik ishlarni amalga qo'llay olishi, sud psixologik ekspertiza xulosasini rasmiylashtirish bo'yicha bilimdonligini oshirishga erishildi.

4. Sud psixologik ekspertizasi ishlarida faoliyat olib boradigan ekspertlarning ijtimoiy-psixologik kompetentligi omillarini namoyon etilishi va rivojlanishi masalasini chuqurroq tahlil qilish uchun kelgusida ijtimoiy-psixologik kompetentlikning ekspertlik faoliyatiga tayyorlik darajasi bilan bog'liqlik tomonlarini tadqiq etish maqsadga muvofiq.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi amaliy tavsiyalar taqdim etiladi:

1. Respublikada faoliyat yuritayotgan sud psixolog ekspertlari hamkorligini yanada rivojlantirish, muntazam ravishda ilmiy-amaliy ajumanlarni tashkil etish orqali sudga oid psixologik ekspertizalarni tashkil etish va uni o'tkazish bo'yicha sifat samaradorlikka erishish maqsadga muvofiq.
2. Biz tomonimizdan ishlab chiqilgan "Sud psixolog eksperti kasbiy kompetentligi o'quv moduli" asosida ikki yilda bir marotaba (moslashuvchan) sud psixolog ekspertlari uchun malaka oshirish tizimini yo'lga qo'yish maqsadga muvofiq.
3. Sud psixolog eksperti ijtimoiy-psixologik kompetentligini ularning emotsional intellekti va kommunikativ kompetentligiga bog'liqligini inobatga olgan holda rivojlantirish sud psixologik ekspertizasi sifatini oshiradi.
4. Tadqiqotimiz davomida biz tomonimizdan ishlab chiqilgan "Sud psixolog ekspertlarining ijtimoiy-psixologik kompetentligini rivojlantiruvchi psixotexnikalar"ni sud psixolog ekspertlari faoliyatiga tatbiq qilinishi lozim.
5. Biz tomonimizdan sud psixolog eksperti ijtimoiy-psixologik kompetentligining namoyon etilishi va rivojlanishi yuzasidan to'plangan nazariy va empirik ma'lumotlar psixologiya ta'lim yo'nalishlaridagi "Yuridik psixologiya", "Ijtimoiy psixologiya", "Eksperimental psixologiya", "Testologiya", "Umumiy psixodiagnostika", "Kognitiv psixologiya" fanlarida qo'shimcha manba sifatida foydalanishi maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar:

1. Glassman A. H., Shapiro P.A., Depression and the course of coronary artery disease. Am J Psychiatry. 1998. – P. 4-11.
2. Gmott H.G. between Parent and Children. N.Y., 2003. P – 219.
3. Golniz G., Schulz-Wulf G. Rhythmisches psychomotorische Musiktherapie. Yena, 2004.-112 p.
4. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. O'smirlarda ekstremal vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlarini shakllantirish. Monografiya. "Buxoro viloyat bosmaxonasi MChJ" nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 160.
5. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. Psychodiagnostics. O'quv qo'llanma. "Turon zamin ziyo" nashriyoti. Toshkent 2014. -B. 298.
6. Mehribian A. An analysis of personality theories. – Englewood Cliffs. N.J.: Prentice – Hall, 2004. – p. 240.
7. Olimov L.Ya. Psixodiagnostika va psixometrika asoslari. Darslik. "Durdona" nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 747.
8. Olimov L.Ya. Umumiy psixodiagnostika. "Durdona" nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 1103.
9. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M.. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. o'quv qo'llanma. "Turon zamin ziyo" nashriyoti. T. 2020. -B. 820.
10. Olimov L.Ya., Nazarov A.M.. Xulqi o'gishgan bolalar psixologiyasi. O'quv qo'llanma. "Tafakkur avlodi" nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 490.
11. Olimov L.Ya., M.B.Rasulova. O'smir shaxsi shakllanishida ahloqiy normalarning ijtimoiypsixologik ahamiyati. Science and education. Scientific journal. Volume 3, issue 3. March 2022 – P. 675-683.
12. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M. Ekstremal vaziyatlarda koping xulq-atvor va strategiyalar namoyon bo'lishining ijtimoiy psixologik xususiyatlari. Psixologiya ilmiy jurnali. 2021 yil, 3 son – B. 98-106

Mundarija /Содержание/Contents

PSIXOLOGIYA FANLARI	
5	Kozlov B.B. Основные характеристики эвристических состояний сознания Main characteristics of heuristic states of consciousness
10	Fayziyeva M.X. Psixologik himoya mexanizmlari shakllanishining dasturiy ko`rsatkichlari Program indicators of the formation of psychological defense mechanisms
18	Jabborov X.X. Milliy tarbiya myetodlarining ijtimoiy - psixologik ta`sirchanligi Social and psychological effectiveness of national education methods
26	Qosimov U.A. Tasaffuv ta`limotining zamonaviy o`quvchi shaxsini ma`naviy rivojlantirishida va ular ongidagi qadriyatlar transformatsiyasidagi roli The role of mysticism in the spiritual development of a modern student's personality and the transformation of values in their mind
30	Olimov L.Y. Sud psixologik eksperti ijtimoiy psixologik kompetentligi psixodiagnostikasi Psychodiagnostics of social psychological competence of forensic psychological expert
40	Maxmudova Z.M. Socio-psychological factors of the employee`s professional competence Xodimning kasbiy kompetentsiyasining ijtimoiy-psixologik omillari
48	Murodova D.T. O`smirlar ma`naviyatini yuksaltirishning o`ziga xos xususiyatlari Specific features of raising the morale of teenagers
52	Xasanova Sh.J. Oila barqarorligini ta`minlashda er - xotin munosabatlarining ijtimoiy psixologik xususiyatlari Social and psychological characteristics of husband-wife relations in ensuring family stability
56	Ro`ziyeva Munisa Zubaydulloyevna.</b> O`quvchi yoshlarni tarbiyalashda ta`lim tarbiyaning o`ziga xos o`rni The unique role of education in educating young students
63	Raximova X.D. Yosharga mafkuraviy ta`sir ko`rsatishning g`oyaviy psixologik usullari Ideological psychological methods of ideological influence on young people
66	Davlatova R.A. O`smirlarda xavotirlanish va depressiya yolg`izlik holatini keltirib chiqaruvchi omil sifatida Anxiety and depression as factors causing loneliness in adolescents

70	Haydarov Sh.Sh. Bo`lajak muhandislarda psixologik salomatlik omillari bilna emotsional xususiyatlari o`rtasidagi munosabatlarning nomoyon etilishi Obscuration of relationships between psychological health factors and emotional characteristics in future engineers
74	Shoniyazova I.M. O`smirlarda affilatsiya motivini shakllanishining ilmiy - nazariy asoslari Scientific-theoretical bases of the formation of affiliation motive in teenagers
78	Yaxyaeva U.Sh. Kreativlik tafakkurining shakllanishi psixologik aspektlari Psychological aspects of the formation of creative thinking
83	Muxamadueva P.U. Основы современно психологического творчества профессионального мастера в истории компетентности хормейстера Fundamentals of modern psychological creativity of professional mastery in the history of choirmaster competence
87	Нурматова Ф.М. Современные методы в преподавании музыкально-теоретических дисциплин на основе сольфеджирования макомов Modern methods in teaching musical theoretical disciplines based on makom solfeging
IQTISOD FANLARI	
93	Abdulloyev A.J. Qishloq xo`jaligida zamonaviy agroklastarlarning boshqarishning nazariy asoslari. Theoretical foundations of management of modern agroclusters in agriculture.
MEHRIDARYO USTOZGA TA`ZIM	
100	Xalikulova G.E.
ИЗ ЖИЗНИ УЧЕНЫХ - ПСИХОЛОГОВ	
104	Джой Пол Гилфорд
105	Галина Михайловна Андреева
USTOZGA TA`ZIM	
107	Hikmatullo Bobomirzayev-80 yoshda

**“Buxoro psixologiya va xorijiy tillar
institutini ilmiy axborotnomasi”
jurnalida maqola chop ettirish tartiblari
haqida**

UMUMIY QOIDALAR

1. Ilmiy maqolalarning hajmi 5-10 sahifagacha iborat bo‘lishi lozim.
2. Maqolaning matnning kamida 60-70 % i muallifning shaxsiy izlanishlari natijasiga asoslanishi lozim (topshirilgan maqolalar “Antiplagiat” tizimi yordamida tekshiriladi).
3. Maqolaning matni, formula va jadvallarni **Microsoft Word** (2003-2019 versiyasida) dasturidan foydalanib tayyorlash kerak.
4. Windows asosidagi matn dasturi redaktorining parametrlari:
2 sm dan standart hoshiyalar qolishi kerak; shrift Times New Roman, kegel – 12; satrlar orasidagi interval – 1 sm.; matnni kengligi bo‘yicha tekislash; abzas 1 sm; sahifani tanlash uchun oriyentatsiya – kitob sahifasi;
MS Word dasturi yordamida ishlangan rasmlar qabul qilinmaydi. Barcha rasmlar va jadvallar nomerlanishi, nomlanishi hamda manbasi ko‘rsatilishi shart.
5. Grafik va diagrammalar rangli formatda bo‘lishi zarur.

**Ilmiy maqolani chop etish uchun
qo‘yilgan talablar:**

1. Maqolaning nomi 12 so‘zdan oshmasligi kerak va UDK raqamlari bo‘lishi lozim.
2. Maqola muallif(lar)i ismi-sharifi; ilmiy unvoni, darajasi, oliy ta’lim muassasi (tashkilot)ning nomi, ish joyi, egallab turgan lavozimi, telefon raqami, elektron pochta (qisqartmalar ishlatilmasin!). Mualliflar bir nechta bo‘lsa ularning har biri haqida to‘liq ma’lumotlar berilishi shart; (barcha ma’lumotlar 3 tilda: o‘zbek, rus, ingliz tillarida bo‘lishi shart)

Material matni IMRAD talablari asosida berilishi shart.

Maqolalar [@buxpxti_ilmiy_axborotnoma_bot](mailto:buxpxti_ilmiy_axborotnoma_bot) orqali qabul qilinadi.

**О порядке публикации статьи в
журнале**

**«Научный вестник Бухарского
института психологии и иностранных
языков»**

ОБЩИЕ ПРАВИЛЫ

1. Научные статьи должны быть объемом 5-10 страниц.
2. На основе статьи должно быть основано не менее 60-70% текста на результатах личных изысканий автора (переданные статьи проверяются с помощью системы «Антиплагиат»).
3. Текст статьи, формулы и таблицы следует подготовить с использованием Microsoft Word (в версии 2003-2019).
4. Параметры редактора текстовой программы на базе Windows:
  - От 2 см должны оставаться стандартные поля; шрифт Times New Roman, кегель - 12; интервал между строками - 1 см.; выравнивание текста по ширине; абзац 1 см; ориентация для выбора страницы - книжная;
  - Изображения, выполненные с помощью MS Word, не принимаются. Все изображения и таблицы должны быть переименованы, названы и указаны источник.
5. Графика и диаграммы должны быть в цветном формате.

Требования к составлению научной статьи:

1. Название статьи не должно превышать 12 слов и должно содержать номера УДК.
2. Ф.И.О. автора (ов), ученая степень, звание, название высшего образовательного учреждения (организации), место работы, занимаемая должность, номер телефона, адрес электронной почты (без использования сокращений!). Авторы обязаны предоставлять полную информацию о каждом из них, если их

BuxPXTI ilmiy axborotnomasi

BUXORO PSIXOLOGIYA VA XORIJIY TILLAR INSTITUTI ILMIY AXBOROTNOMASI

№ 3, 2023

Buxoro-2023